

Methodological aspects of social insurance income accounting

Novruz Huseynov

State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan

Head of Imishli District Statistics Office,

Doctoral student of the accounting department of UNEC

E-mail: novruz_huseynov_92@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-2072-8202>

Abstract. The purpose of the study is to investigate the issue of proper organization of accounting for social insurance income. At the same time, the study of the factors influencing the formation of social insurance revenues is set as a task. Learning the correct accounting and methodology of social insurance income is one of the important elements. The article identifies problems related to the accounting of social insurance revenues and touches on the methodological aspects of their solution. The issue of accurate research of the sources of social insurance revenues and their transparent accounting is raised. At the same time, the issues of increasing the population's confidence in social insurance and spending the collected funds for their own benefit are widely studied.

Keywords: social insurance system, income accounting, financial resources, accounting, accounting policy.

JEL H83,G22; **UDC** 336.67;657

To cite this article: Huseynov N. (2021). Methodological aspects of social insurance income accounting. *Economic Growth and Social Welfare*, Issue III, pp. 39-47.

Article history: Received – 23.05.2021; Accepted – 20.09.2021.

Sosial sığorta gəlirlərinin uçotunun metodoloji aspektləri

Novruz Hüseynov

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin
İmişli rayon Statistika İdarəsinin rəisi,
Azərbaycan Respublikası Dövlət İqtisad Universitetinin
Mühasibat uçotu kafedrasının doktorantı
E-mail: novruz_huseynov_92@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-2072-8202>

Annotasiya. Tədqiqatın məqsədi sosial sığorta gəlirlərinin uçotunun düzgün təşkil edilməsi məsələsini araşdırmaqdan ibarətdir. Eyni zamanda sosial sığorta gəlirlərinin formalaşmasına təsir edən amillərin öyrənilməsi vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur. Sosial sığorta gəlirlərinin uçotunun düzgün aparılması və metodologiyasının öyrənilməsi mühüm elementlərdəndir. Məqalədə sosial sığorta gəlirlərinin uçotu ilə bağlı problemlər aşkar edilmiş və onların həllinin metodoloji aspektlərinə toxunulmuşdur. Sosial sığorta gəlirlərinin formalaşdığı mənbələrin dəqiq tədqiq edilməsi və onların şəffaf uçotunun aparılması məsələsi irəli sürülmüşdür. Eyni zamanda əhalinin sosial sığortaya olan inamlarının artırılması və toplanan vəsaitlərin onların xeyrinə xərclənməsi məsələləri geniş tədqiq olunmuşdur.

Açar sözlər: sosial sığorta sistemi, gəlirlərin uçotu, maliyyə resursları, mühasibat hesabatları, uçot siyasəti.

JEL H83,G22; **UDC** 336.67;657

Məqaləyə istinad: Hüseynov N. (2021). Sosial sığorta gəlirlərinin uçotunun metodoloji aspektləri. *İqtisadi Artım və İctimai Rifah*, № 3, səh. 39-47.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 23.05.2021; qəbul edilib – 20.09.2021.

Giriş / Introduction

Ölkəmizdə sosial sığorta gəlirlərinin formalaşması və təyinatı üzrə xərclənməsi sahəsində məqsədyönlü addımlar atılır. Buna misal olaraq bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsini və beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsini və praktikada tətbiqini göstərmək olar. Eyni zamanda bu sahəyə nəzarətin gücləndirilməsini xarakterizə edən amillərdən biri də sosial sığorta gəlirlərinin uçotunun düzgün aparılmasından ibarətdir. Uçotun düzgün aparılması dedikdə, uçot siyasəti sahəsində metodoloji yanaşmanın düzgün müəyyənəşdirilməsi nəzərdə tutulur. Son illərdə sosial sığorta gəlirlərində və xərclərində ciddi artımlar müşahidə olunur. Xüsusilə indiki pandemiya şəraitində sosial sığorta gəlirlərinin uçotunun düzgün təşkil edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, 2020-ci ildə “Koronavirus (COVID-19) pandemiyası dövründə xüsusi karantin rejiminin tətbiq olunması ilə əlaqədar işsiz kimi qeydiyyatda olan şəxslərə birdəfəlik ödəmənin verilməsi haqqında” Nazirlər kabinetinin qərarına uyğun olaraq, qeyd edilən kateqoriyaya aid olan şəxslərə ödənişlərin həyata keçirilməsi məhz sosial sığorta gəlirləri hesabına həyata keçirilmişdir. Bundan başqa, sosial sığorta gəlirlərinin formalaşmasında digər əsas şərtlərdən biri əhali arasında bu sahədə maarifləndirmə işinin gücləndirilməsindən ibarətdir. Beləliklə, sosial sığorta gəlirlərinin uçotunun düzgün təşkil edilməsi bu sahədə nəzarəti həyata keçirən qurumun daha məsuliyyətli və

diqqətli olmasını tələb edir.

Əsas hissə / Main Part

Sosial sığorta gəlirlərinin uçotunun əsasları

Azərbaycanın sosial sığorta sistemi dövlətin sosial - iqtisadi siyasəti sistemində özünün mövcudluğunun zəruriliyini və əsaslığını sübut edərək, xeyli müddətdir ki, çox uğurla tətbiq edilir. Məlumdur ki, məcburi sosial sığorta ödəmələri istehsal edilən malların, göstərilən xidmətlərin və yerinə yetirilən işlərin xərc mənbəyi kimi çıxış edir və birbaşa istehsal xərclərini artırır. Məhz buna görə də sığorta ödəmələri üzrə hesablaşmaların uçotu təsərrüfat subyektinin mühasibat uçotunun çox mühüm hissəsidir. Bu da onunla bağlıdır ki, istehsal xərclərinin səviyyəsi sığorta ödəmələrinin düzgün hesablanmasıdan asılıdır.

Uçot-analitik informasiyanın keyfiyyətinin yüksəldilməsi və maliyyə resurslarından istifadə üzərində nəzarətin metodiki təminatının inkişafı büdcə vəsaitlərinin səmərəli idarəedilməsinin əsasıdır.

Son dövrlərdə ölkədə bazar münasibətlərinin inkişafı və onun miqyasının genişlənməsi şəraitində mühasibat uçotunun təşkili və metodologiyasında mühüm dəyişikliklər baş verir. Bu zaman bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdə uçotun təşkili təcrübəsinin öyrənilməsinə və ölkədə tətbiqinə böyük diqqət yetirilir. Eyni zamanda mühasibat uçotu sahəsində təsərrüfat subyektlərinin imkanları genişlənir. Müəssisələr mövcud qaydalara və təsərrüfatçılıq xüsusiyyətləri əsasında müstəqil olaraq mühasibat uçotunun təşkili və aparılması texnikası, forma və metodikasını müəyyənləşdirərək özünün uçot siyasətini işləyib hazırlayırlar. İqtisadi subyektin mühasibat uçotu apardığı üsulların məcmusu onun uçot siyasətini təşkil edir. Qeyd etdiyimiz kimi, iqtisadi subyekt mühasibat uçotu haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyini və müəyyənləşdirilmiş uçot standartlarını rəhbər tutaraq özünün uçot siyasətini müstəqil formalaşdırır. Uçot siyasəti hər il tətbiq edilməlidir.

Uçot siyasətinin dəyişməsi üç şərtlə həyata keçirilə bilər:

- ölkənin mühasibat uçotu haqqındakı qanunvericiliyində müəyyənləşdirilmiş tələblər dəyişdikdə,
- tətbiqi mühasibat uçotu obyektləri haqqında informasiyanın keyfiyyətinin artırılmasına gətirib çıxaran mühasibat uçotunun aparılmasının yeni üsullarının seçilməsi və işlənilib hazırlanması,
- iqtisadi subyektin fəaliyyət şəraitinin əhəmiyyətli şəkildə dəyişməsi (Mineyeva, 2017, s.41).

Bir neçə dövr üzrə mühasibat (maliyyə) hesabatlarının müqayisəliliyini təmin etmək məqsədilə uçot siyasətinin dəyişdirilməsi belə dəyişikliyi şərtləndirən digər səbəblər yoxdursa, hesabat ilinin əvvəlində həyata keçirilir.

Avropa Birliyinin direktivlərinə uyğun və Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları (MHBS) bazasında Azərbaycanda mühasibat uçotunun islahatı xeyli müddətdir ki, həyata keçirilir.

2 sentyabr 2004-cü ildə “Mühasibat uçotu” haqqında qanunun qəbul edilməsi nəticəsində yeni maliyyə hesabatlarının tətbiqi üzrə mühasibat uçotu subyektlərinin fəaliyyətini tənzimləyən əsas normativ-hüquqi aktlar dəsti təsdiq edilmişdir. “Mühasibat uçotu” haqqında qanunun tətbiqi üzrə tədbirlərin kompleksliyini təmin etmək üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə 7 fevral 2005-ci ildən mühasibat uçotu sferasında dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi səlahiyyəti Maliyyə Nazirliyinə tapşırılmışdır.

Mühasibat uçotu islahatlarının tədqiqi mərhələləri

Ölkədə mühasibat uçotu islahatının bir neçə mərhələdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Birinci mərhələdə mühasibat uçotu subyektlərinin beynəlxalq standartlara uyğun maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdimatı üzrə fəaliyyətini tənzimləyəcək qanunvericilik

aktları dəstinin qəbul edilməsi. Həyata keçirilən işlər nəticəsində IFRS (International Financial Reporting Standards) və IPSAS (International Public Sector Accounting Standards) bazasında hesabatların formalaşdırılması və təqdim edilməsi üçün normativ-hüquqi və metodoloji baza demək olar ki, tamamilə formalaşdırılmışdır. Təbii ki, bu da islahatın ikinci mərhələsinə keçmək üçün zəmin yaratmışdır. Bundan başqa IFRS və IPSAS -nın yeni standartların, həmçinin artıq mövcud standartlara edilən dəyişikliklərin operativ tərcümə edilməsi və təsdiqi üçün zəruri şərait və infrastruktur yaradılmışdır. Hazırda 2010-cu ildə qəbul edilən IFRS və IPSAS versiyaları üzərində işlər yekunlaşır.

İkinci mərhələ mühasibat uçotu subyektlərinin Azərbaycan qanunvericiliyində müəyyən edilmiş müddətdə təqdim etdiyi yeni maliyyə hesabatlarının müvafiq normativ-hüquqi aktlarda əks etdirilməsinin kompleks tədbirlərinin işləyib hazırlamaq və həyata keçirməkdən ibarətdir. İslahatın bu mərhələsinin nəticələrinə görə müəssisələrin beynəlxalq standartlar əsasında hesabatlarının formalaşdırılması üçün zəruri şərait və institusional çərçivə yaradılmışdır. Bununla yanaşı standartların tətbiqi həll edilməsi təcili tələb olunan bir sıra problemlər ortaya çıxarmışdır. İlk növbədə uçot və audit sferasında ixtisaslı heyətin çatışmazlığıdır. Bu da öz növbəsində hesabatların keyfiyyətinə, son nəticədə islahatda lazımı nəticələrin əldə edilməsinə birbaşa təsir göstərir. Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına kütləvi keçid prosesində “maarifləndirici” komponent islahatın ən məsuliyyətli sahəsi olduğunu nəzərə alaraq 2009-2010-cu illərdə bir sıra kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlanılmışdır.

Mühasibat uçotu sahəsində aparılan genişmiqyaslı islahatların növbəti mərhələsində mühasibat uçotu subyektlərinin yeni maliyyə hesabatlarının hazırlanması, bu hesabatların vaxtında təqdim edilməsi və keyfiyyəti üzərində daxili və xarici auditin həyata keçirilməsi üzrə zəruri biliklərin əldə etməsi məqsədilə fasiləsiz təlim prosesi reallaşdırılmışdır. Bu mərhələdə büdcə və qeyri-hökumət təşkilatlarının mühasibləri üçün hesabatların tərtibi üzrə treninqlərin təşkil edilməsi, uçot və audit ixtisası üzrə mütəxəssis hazırlanması, 2010-cu ildə tədris prosesinin uçot və auditin milli və beynəlxalq standartlar üzrə təşkil edilməsi, bütün mühasib və auditorların ixtisasının artırılması və yenidən təhsil almalarını nəzərdə tutan Dünya Bankı ilə birlikdə Treninq və Sertifikatlaşdırma Mərkəzinin yaradılması prosesinə başlanılması və s. istiqamətlərində tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Hazırkı mərhələdə islahatın prioritet istiqamətlərinə dövlət və korporativ sektorda uçot və auditin institusional əsaslarını möhkəmləndirmək və qanunvericilik bazasını təkmilləşdirmək, “maarifləndirici” komponenti gücləndirmək, mühasib və auditorların təlimi və yenidən təliminin kompleks sisteminin yaratmaq və s. aiddir (SSPF, 2021; MUI, 2021).

Qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi uçot və auditin tələbləri və standartları, standartların təsdiqi, standart və tələblərə nəzarət və riayət edilməsi, korporativ idarəetmə, etik standartlar, keyfiyyətə nəzarət və s. kimi ünsürləri əhatə etməlidir.

Büdcə təşkilatlarında uçotun təşkili

Büdcə təşkilatları büdcə vəsaitlərindən gəlir və xərclərin təsdiq edilmiş smetasına uyğun olaraq istifadə edir. Smetanın mövcudluğu büdcə planlaşdırılmasının səmərəliliyini və ayrılmış vəsaitlərin ciddi məqsədli istifadəsini təmin edir. Gəlir və xərclərin smetasında büdcə idarələrinin həm büdcədən və büdcədən kənar fondlardan, həm də sahibkarlıq fəaliyyətinin (pullu xidmətlərin göstərilməsindən, operativ idarəedilmə hüququ büdcə idarələrinə təhkim edilən dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinin istifadəsindən və digər fəaliyyətdən əldə edilən gəlirlər) həyata keçirilməsindən əldə etdiyi bütün gəlirlər əks etdirilməlidir.

Büdcə idarələrində mühasibat uçotunun təşkili və aparılması təfərrüatları dürüst müəyyən edilmiş və büdcə təşkilatları üçün mühasibat uçotunun vahid hesablar planı və onun tətbiqi təlimatları ilə tənzimlənir. Bu vahid hesablar planı büdcə idarələrində əmlak və öhdəliklərin uçotunun təşkilinin müvafiq prinsiplərini müəyyən edir.

Büdcə idarələrinin xərclərinin və xərcli təsərrüfat əməliyyatlarının xüsusiyyətləri aşağıdakı prinsiplər nəzərə alınmaqla formalaşdırılır:

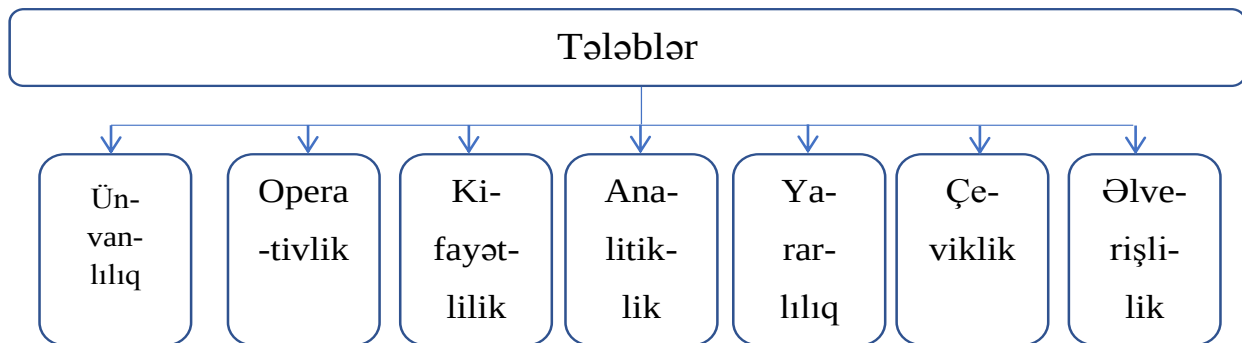
- büdcə vəsaitlərinin məqsədliliyini əks etdirən ünvanlılıq prinsipinə ciddi riayət etmək;
- büdcə təsnifatının maddələrinə müvafiq olaraq xərclər üzrə əməliyyatların uçotunun məcburi qaydası;
- təsdiq edilmiş smetaya müvafiq olaraq xərclərin icrasına nəzarətin həyata keçirilməsi;
- büdcə xərclərinin icrası prosesduruna ciddi riayət etmək.

Bu zaman büdcə idarələrinin təsnifatlaşdırılmış xərc əməliyyatlarının siyahısı ciddi rəqlamentləşdirilir. Deməli, büdcə uçotunun aparılmasının başlıca xüsusiyyətləri xərc smetasına ciddi nəzarətdən, qarşıya qoyulmuş tapşırıqlara müvafiq olaraq müəyyənləşdirilmiş məqsədlərə nail olunmasında büdcə idarələrinin fəaliyyətinin qanunvericiliyə uyğunluğuna, hər bir xərcəli təsərrüfat faktı üzərində dövlətin nəzarət funksiyasından ibarətdir.

Büdcə uçotu-büdcədən kənar dövlət fondlarının idarəedilməsi orqanlarının maliyyə və qeyri-maliyyə aktiv və öhdəliklərinin və onların dəyişməsinə gətirib çıxaran əməliyyatların vəziyyəti haqqında informasiyanın toplanması, qeydiyyatı və ümumiləşdirilməsinin nizama salınmış sistemidir.

Büdcə uçotunun əsas funksiyalarına - nəzarət, informasiya və analitik funksiyalar aid edilir. Uçot informasiyasının keyfiyyəti onun istehlakçıların maraq sferasıdır. Çoxsaylı təsərrüfat faktları müəyyən əlamətlər üzrə sənədləşdirilir, qruplaşdırılır və qiymətləndirilir, mühasibat uçotu hesablarında ümumiləşdirilir və müəyyən qaydada mühasibat hesabatlarına daxil edilir. Hesabat məlumatlarının (informasiya funksiyası) müəyyən meyilləri aşkar etməyə, büdcə vəsaitlərinin xərc istiqamətlərinin məqsədmüvafiqliyinə, həmçinin onlardan istifadənin nəticəliliyinə nəzarət etməyə imkan verir (AXH, 1994).

Büdcə uçotu vasitəsilə formalaşdırılan informasiya bir sıra tələblərə cavab verməlidir. (Şəkil 1).

Şəkil 1. Büdcə uçotu informasiyasına tələblər

Büdcə uçotunun informasiyasından fəaliyyətin bütün aspektləri üzrə idarəetmə qərarı qəbul edən büdcə təşkilatının müxtəlif səviyyələrdə maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili məqsədilə istifadə edilir ki, bu onun analitik funksiyası kimi çıxış edir.

Büdcə idarələri qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydada dövrü və illik mühasibat hesabatları tərtib edərək təqdim etməlidir. Büdcənin icrası və formalaşdırılma müddəti haqqında hesabatların məzmunu və tərkibinə tələblər qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada müəyyənləşdirilir. Büdcə təşkilatının mühasibat hesabatlarına filialların, nümayəndəliklərin və digər xüsusi struktur bölmələrin fəaliyyət göstəriciləri daxil edilməlidir. Cari dövr üzrə büdcə təşkilatının təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrini əks etdirən göstəricilər sistemindən və mühasibat uçotu məlumatları əsasında tərtib edilən cədvəllərdən ibarətdir.

Son illərdə mühasibat uçotunun təşkili və metodologiyası təkmilləşmişdir. Müxtəlif sahə və idarələrdə mühasibat uçotunu tənzimləyən yeni normativ sənədlər işlənib hazırlanmış və nəşr edilmişdir.

Mühasibat uçotunun təşkilini təkmilləşdirmək üçün onun operativliyini və analitikliyini artırmaq lazımdır. Bunun üçün informasiya - kommunikasiya texnologiyaları vasitələrində avto-

matlaşdırılmış işləmələrin tələblərini nəzərə alaraq sənədləşmə prosesini standartlaşdırmaq, uzlaşdırmaq və nizama salmaq lazımdır. Sənədləşdirmə sisteminin avtomatlaşdırılmış uçot vasitələrinə uyğunsuzluğunu aradan qaldırmaq, ilkin sənədləri elektron daşıyıcılarla əvəz edərək maksimum sadələşdirmək, onların tərtibinin optimal dövrünü seçmək zəruridir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, mühasibat uçotunun vəzifələri və funksiyaları yalnız yüksək ixtisaslı kadrların mövcudluğu şəraitində uğurla yerinə yetirilir.

Büdcə nəzarəti maliyyə-iqtisadi nəzarətin tərkib hissəsidir və ona pul fondlarının yaranması, bölgüsü və istifadəsi fəaliyyətinin qanuniliyinin, məqsədmüvafiqliyinin və səmərəliliyinin yoxlanması, büdcə daxilolmalarının artırılması, büdcə intizamının yaxşılaşdırılması ehtiyatlarının aşkar edilməsi üzrə dövlət orqanlarının həyata keçirdiyi tədbirlərin məcmusu kimi baxılır (Veynbender, 2015). Nəzarətin üç növü - ilkin, cari və sonrakı (son) fərqləndirilir. Həmçinin təşkilatlar daxili nəzarəti həyata keçirməlidirlər.

Deməli, nəzarət prosesində idarəetmənin bütün obyektlərinin fəaliyyəti müşahidə edilir və yoxlanılır, konkret obyektlərin qarşısında qoyulan məqsədlərdən kənara çıxmaların səbəbləri aşkar edilir və operativ qaydada onların aradan qaldırılması üzrə tədbirlər həyata keçirilir. Büdcə təşkilatları mühasibat uçotunun hesablar planına uyğun olaraq ikili yazılış yolu ilə mühasibat uçotunu aparır. Hər il təşkilatın işçi heyətinin əmək haqqı da daxil olmaqla bütün xərclərinin, kommunal xidmətlərinin zəruri smetası tərtib edilir. Büdcə təşkilatı ixtiyarında olan mövcud vəsaitlərə öz qərarı ilə sərəncam vermək hüququ yoxdur. Pul vəsaitləri həmişə təyinatı üzrə istifadə edilməlidir (AXH, 1994).

Əhalinin sosial müdafiəsinin mühüm ünsürü kimi sosial sığorta vasitələrinin mühasibat uçotu üzərinə qoyulmuş funksiyaları yalnız maliyyə ehtiyatlarının yaranması və məqsədli istifadəsi obyektiv və etibarlı şəkildə əks etdirildiyi təmin edildiyi halda yerinə yetirə bilər.

Mühasibat uçotunun ənənəvi təcrübəsinin və metodologiyasının beynəlxalq standartlara keçirilməsi zəruriliyi sosial sığorta sisteminə, o cümlədən uçot və hesabat sahəsində xeyli problemlər yaratmışdır. Əhalinin sosial müdafiə sisteminin bir çox parametrləri təşkil edilmiş uçotdan birbaşa asılıdır. Bu proseslərin lazımı qədər qiymətləndirilməməsi sosial müdafiənin səviyyəsinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır, xüsusilə sosial sığorta sisteminin dövlət tənzimlənməsində özünü kəskin büruzə verir.

Büdcə sferasında, o cümlədən büdcədən kənar dövlət fondlarının idarəedilməsi orqanlarında, mühasibat uçotunun təşkilinin metodoloji aspektləri və əsas istiqamətləri "Büdcə təşkilatları üçün milli mühasibat uçotu" standartlarında əks etdirilmişdir. Sosial sığorta vəsaitlərinin formalaşması və istifadəsinin mühasibat uçotu metodologiyasının strateji inkişafı Dövlət Sosial Müdafiə Fondunda əhəmiyyətli xüsusiyyətlərə malik səmərəli mühasibat uçotu və hesabatın təşkilini tələb edir. Nəhayət, ümumi şəkildə qeyd edilən problemlərin həll edilməsi Sosial Müdafiə Fondunun və onun icraedici orqanlarının gəlir və xərclərinin, aktiv və öhdəliklərinin ədalətli dəyər üzrə uçotda əks etdirilməsi üçün əsas olmalıdır.

Müasir dövrdə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun fəaliyyətinə nəzarətin və mühasibat uçotunun təşkili üzrə işlərdə çatışmazlıqlar hiss edilir. Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun mühasibat uçotunun mühüm obyektləri gəlirlərin, həmçinin xərclənən vəsaitlərin uçotunun formalaşdırılmasıdır. Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun çoxsaylı filialları və nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərir ki, onların fəaliyyətinə nəzarət zəruridir. Bütövlükdə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun vəsaitlərinin hərəkəti nəzarətə məruz qalır, lakin nəzarətin vahid, təsirli və fəal metodikası hələ ki, işlənib hazırlanmamışdır.

İqtisadiyyatda bazar münasibətlərinin inkişafı, qloballaşma prosesi, iqtisadi subyektlərin yeni təşkilati-hüquqi formalarının yaranması iqtisadi subyektlərin fəaliyyətinin idarəedilməsi funksiyasını real yerinə yetirən, bazar təsərrüfatçılığının mühüm ünsürlərindən biri olan iqtisadi nəzarət mexanizminə təsir göstərmişdir.

Bazar şəraitində kommersiya və qeyri-kommersiya, o cümlədən büdcə təşkilatlarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarətin mühüm, perspektivli və səmərəli növlərindən biri müstəqil nəzarət - auditdir.

Azərbaycanda müstəqi audit nəzarəti sistemi “Auditor xidməti haqqında” 1994-cü il 16 sentyabr tarixli 882 nömrəli Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə yaradılmışdır. Bu dövrdən sonra ölkədə audit xidməti sürətlə inkişaf etmişdir. 19 sentyabr 1995-ci ildə Auditorlar Palatası haqqında Əsasnamə təsdiq edilmiş və 1996-cı il 5 aprelədən isə Palata fəaliyyətə başlamışdır. Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası müstəqil maliyyə nəzarəti orqanıdır. Qanununa əsasən bu qurum aşağıdakı məqsədləri həyata keçirmək üçün yaradılmışdır:

- ölkə ərazisində auditor xidmətinin dövlət tənzimlənməsini təşkil etmək;
- bu sahədə olan və Azərbaycan Respublikasında auditor xidmətinin inkişafına və təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş normativ aktların layihələrini, tədbirlər sistemini hazırlamaq;
- dövlətin, təsərrüfat subyektlərinin və auditorların (auditor təşkilatlarının) mənafelərini müdafiə etmək;
- öz fəaliyyətində bu Qanundan, digər qanunvericilik və normativ hüquqi aktlardan irəli gələn tələblərə auditorlar (auditorlar təşkilatları) tərəfindən riayət edilməsinə nəzarət etmək.

“Auditor fəaliyyəti haqqında “ Azərbaycan Respublikasının qanununa görə Audit – maliyyə hesabatlarının bütün aspektlərdə tətbiq olunan maliyyə hesabatları prinsiplərinə uyğun hazırlanıb- hazırlanmaması ilə bağlı rəy bildirilməsidir (Audit-əmtəə istehsalı və satışı, xidmət göstərilməsi və iş görülməsi ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərində mühasibat uçotunun dəqiq və dürüst aparılmasının, mühasibat və maliyyə hesabatlarının müstəqil yoxlanılmasıdır) (AXH, 1994). Qanunda verilən belə izahat onun mahiyyətini daha dəqiq xarakterizə etməklə yanaşı, Azərbaycanın qanunvericilik normalarına və beynəlxalq tələblərə uyğun onun təyinatını və məqsədini anlamağa imkan verir. Bununla yanaşı bazar iqtisadiyyatı şəraitində auditin mahiyyətini və onun məqsədlərini daha dərin başa düşmək üçün bir sıra mütəxəssislərin və peşəkar təşkilatların yanaşmalarına diqqət yetirilməsi zəruridir.

Xarici ölkələrin iqtisadçılarının bu məsələdə fikirləri müxtəlifdir. Belə ki, E.A.Arens, C.K.Lobbek hesab edir ki, “audit (auditing) səriştəli müstəqil şəxs (işçi) vasitəsilə xüsusi təsərrüfat sisteminə aid olan və kəmiyyət qiymətləndirilməsinə məruz qalan informasiya haqqında dəlillərin toplanması və qiymətləndirilməsi prosesidir ki, bu informasiyanın müəyyənləşdirilmiş kriteriyalara uyğunluq dərəcəsi haqqında öz rəyini müəyyən etsin və ifadə etsin” (Arens, Loebbecke, 1995).

Auditə təşkilatın aktiv və öhdəliklərinin formalaşdırılması və istifadəsi üzrə fəaliyyətin yoxlanması və qiymətləndirilməsi, zəruri informasiyanın əldə edilməsi kimi baxmaq lazımdır (Muslimov, 2005, s.233).

Bir çox amerikalı mütəxəssislər hesab edir ki, audit səriştəli müstəqil şəxslər tərəfindən iqtisadi subyektin vəziyyətinə və fəaliyyətinə aid amillərin toplanması və qiymətləndirilməsindən ibarət fəaliyyət növüdür. Auditin başlıca məqsədi müəssisə və təşkilatların maliyyə hesabatlarının etibarlılığını müəyyən etməkdən, həmçinin qanunvericilik normalarına riayət edilməsinə nəzarət etməkdən ibarətdir (Adams, 1995; Dodzh, 1992; Karmaykl, Benis, 1995).

“Audit müəssisənin iqtisadi potensialından, resurslarından səmərəli istifadə edilməsini öyrənir və qiymətləndirir” (FUH, 2001, s.22).

Amerika mühasiblər assosiasiyası komitəsi auditə belə tərif vermişdir: “audit iqtisadi fəaliyyət və hadisələr, onların və maraqlı istifadəçilərə təqdim edilən nəticələrin müəyyən edilmiş kriteriyalara uyğunluğu haqqında obyektiv məlumatların əldə edilməsi və qiymətləndirilməsinin sistemli prosesidir”. Həmçinin ayrı-ayrı müəlliflər audit dedikdə maliyyə hesabatlarının istifadəçiləri üçün informasiya riskinin məqbul səviyyəyə qədər azaldılması prosesi kimi başa düşürlər (Robertson, Louvers, 1993). “Audit maliyyə hesabatlarının dəqiqliyinin, idarəetmə sisteminin tamlığının və səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsinə istiqamətlənən metodlar kompleksidir” (Bychkova, 1998).

Göründüyü kimi, auditin tərfi çoxdur və onların hər birinin məqsədi əsasən yoxlanılan iqtisadi subyektin maliyyə hesabatında əks etdirilən informasiyanın reallığı və etibarlılığını sübut etməkdən ibarət olan auditin mahiyyətini və təyinatını təqib edirlər. Deməli, audit xüsusi

təyinatlı auditorlar tərəfindən kompaniyanın maliyyə hesabatlarına müstəqil baxılma və ümumi qəbul edilmiş prinsiplərə riayət etməklə onlar haqqında fikir ifadə etmə kimi müəyyən edilir. Bununla yanaşı hesab edirik ki, iqtisadiyyatın qloballaşdığı və təşkilatların idarəetmə sisteminin inkişafı şəraitində auditin mahiyyətini onun alt növləri üzrə təsnifləşdirilməsi, praktiki tətbiqi və qaydaya salınması ilə bağlı olaraq daha geniş xarakterizə etmək zəruridir.

Audit yalnız iqtisadi subyektin maliyyə hesabatlarının etibarlılıq deyil, həm də onun bütün iyerarxik səviyyələrində idarəetmə sisteminin səmərəlilik və məqsədə müvafiqlik dərəcəsini müəyyən etməyə istiqamətlənir. Bu auditin predmetini, yəni audit-nəzarət fəaliyyəti prosesində öyrənməyə məruz qalan obyekti müəyyənləşdirməyin zəruriliyini tələb edir.

Hər bir elm kimi audit elminin də predmetini dərk etmək üçün elmi üsulların və metodiki qaydaların məcmusu kimi müəyyən edilən özünəməxsus metodları vardır. Auditor təcrübəsində zəruri informasiyanın toplanması və audit-nəzarət fəaliyyətində onun öyrənilməsi, təşkilatın mühasibat (maliyyə) hesabatı göstəricilərinin etibarlılığı haqqında əsaslandırılmış sübutların (dəlillərin) formalaşdırılması, həmçinin iqtisadi subyektlərin digər sifarişlərini yerinə yetirmək məqsədilə ümumi elmi (təhlil, sintez, modelləşdirmə, induksiya, deduksiya və s.) və nəzarət obyektlərinin auditinin xüsusi metodiki üsullardan (təftiş, müşahidə, yenidən hesablama, sorğu, təsdiq, təkrar yoxlama, analitik prosedur və s.) istifadə edilir. Nəzarətin elmi üsullarından və metodoloji qaydalarından istifadə edilməsi auditin məqsədlərindən (məcburi, təşəbbüslü), qarşıda duran vəzifələrdən və yerinə yetirilən funksiyalardan asılıdır. Fəaliyyətin təhlilinin gedişində audit edən şəxs statistika və təhlilin qruplaşdırma, reqressiya-korrelyasiya, indeks və s. təhlilindən də istifadə edə bilər.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, praktiki olaraq büdcə təşkilatlarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti üzərində nəzarət yalnız büdcə vəsaitlərindən məqsədsiz istifadə faktlarını müəyyən etmək deyil, onlardan səmərəli istifadə edilməsi, risklərdən adekvat müdafiə və s. haqqında suallara da cavab verməlidir. Deməli, müasir dövrdə büdcə təşkilatlarının, o cümlədən büdcədən kənar dövlət fondlarının maliyyə axınlarının idarəedilməsi səmərəliliyinin yüksəldilməsi, xarici mühit amillərinin təsiri nəticəsində ortaya çıxa biləcək risklərdən müdafiəsi aktual məsələlərdən biridir. Deməli, dövlət maliyyəsinin, o cümlədən büdcədən kənar dövlət fondlarının vəsaitlərinin düzgün idarə edilməsi adekvat audit sisteminin, həmin vəsaitlərdən istifadənin məqsədyönlülüynün və səmərəliliyinin yoxlanılmasının mükəmməl mexanizminin formalaşdırılmasını zəruri edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

- Mineyeva N. N. (2017). Osnovy bukhgalterskogo ucheta v organakh gosudarstvennoy vlasti: ucheb.-metod. posobiye. M-vo obrazovaniya i nauki ros. Federatsii, Ural. feder. un-t., Yekaterinburg : izd-vo Ural. un-ta, 68 s.
- SSPF (2021). Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin rəsmi sahifəsi. <http://sspf.gov.az>. İstinad tarixi: may, 2021.
- MUI (2021). Mühasibat uçotu sahəsində aparılan islahatlar. <https://muhasib.az/>. İstinad tarixi: may, 2021.
- Kondrakov N.P., Kondrakov I.N. (2016). Bukhgalterskiy uchët v byudzhethnykh organizatsiyakh. 6-ye izd., pererab. i dop..M.: TK Velbi, Prospekt, 322 s.
- Veynbender T.L. (2015). Osobennosti bukhgalterskogo ucheta v byudzhethnykh uchrezhdeniyakh. M.: TyumGNGU, 61 s.
- AXH (1994). "Auditor xidməti haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu, 16 sentyabr 1994-cü il.
- Arens A., Loebbecke J.K. (1995). Audit (Auditing: An Integrated Approach). Moscow, Finansy i statistika Publ., 250 p.
- Muslimov S.Y. (2005). Razvitiye ucheta, analiza i audita v pensionno-strakhovoy sisteme. Izd-vo Bakinskogo Universiteta Biznesa, Baku., 304 s.

- Adams R. (1995). Osnovy audita / per. s angl. M.: Audit, YUNITI, 398 s.
- Dodzh R. (1992). Kratkoye rukovodstvo po standartam i normam audita / per. s angl. M.: Finansy i statistika, YUNITI, 240 s.
- Karmaykl D., Benis M. (1995). Standarty i normy audita / per. s angl. M.: YUNITI, 527 s.
- FUH (2001). Dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçot haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, Bakı ş., 27 noyabr 2001-ci il.
- Robertson Dzh., Louvers T.Dzh. (1993). Audit / per. s angl. M.: Kontakt, 496 s. [http:// www. beintrend.ru/2011-12-21-17-15-26](http://www.beintrend.ru/2011-12-21-17-15-26).
- Bychkova S.M. (1998). Dokazatel'stva v audite: monografiya. M.: Finansy i statistika, 176 s.
- Veynbender T.L. (2015). Osobennosti bukhgalterskogo ucheta v byudzhetnykh uchrezhdeniyakh. M.: TyumGNGU, 61s.

Методологические аспекты учета доходов социального страхования

Новруз Гусейнов

Государственный комитет по статистике Азербайджанской Республики
Начальник управления статистики Имишлинского района,
Докторант бухгалтерского отдела UNEC
Email: novruz_huseynov_92@mail.ru

Резюме. Цель исследования - изучить вопрос правильной организации учета доходов социального страхования. При этом стоит задача изучить факторы, влияющие на формирование доходов социального страхования. Одним из важных элементов является изучение правильного учета и методологии доходов социального страхования. В статье выявляются проблемы, связанные с учетом доходов социального страхования, и затрагиваются методологические аспекты их решения. Поднимался вопрос о точном расследовании источников доходов социального страхования и их прозрачном учете. При этом широко изучаются вопросы повышения доверия населения к социальному страхованию и расходования собранных средств в свою пользу.

Ключевые слова: система социального страхования, учет доходов, финансовые ресурсы, бухгалтерский учет, учетная политика.